

MOARTEA ȘI ÎNMORMÂNTAREA ÎN SATUL* CONTEMPORAN DIN ZONA BEIUȘULUI

Vasile Todinca

Schimbările petrecute în România ultimilor zeci de ani sunt atât de rapide și de ample, încât multe dintre consecințele lor sunt greu de descifrat fără o analiză migăloasă a situațiilor concrete. Cercetarea "mecanismului transformărilor" este de neconceput fără cunoașterea temeinică a caracteristicilor sale "constructive" și "funcționale", adică fără examinarea amănunțită a elementelor sale constitutive, precum și fără descifrarea locului și rolului fiecăruia, a modalităților în care trebuie să se îmbine pentru a asigura acestui "mecanism" social un mers optim. Considerăm că numai analiza "in vivo" permite descoperirea părților vulnerabile, expuse unor "defecțiuni", care, la rândul lor, se răsfrâng, mai devreme sau mai târziu, asupra ritmului progresului, duc la o evoluție inegală în diverse domenii, în zigzaguri, cu întreruperi ale înaintării sau chiar cu reveniri temporare, datorită greutăților, căutărilor de soluții, anumitor insuccese - toate generatoare de contradicții și tensiuni.

Lucrarea de față se dorește un semnal de atenționare asupra unei realități tulburătoare a satului românesc contemporan în general a celui din din Zona Beiuș în special cu privire la unele aspecte de natură spirituală. Cercetarea noastră caută să ofere o perspectivă, în special, asupra schimbărilor petrecute în acest univers în confruntarea dramatică, obsedantă, chinuitoare cu realitățile unei epoci încărcată de contradicții înpinse în atâtea rânduri până la nonsens și absurd. Această "tranziție socială" aduce cu sine abordarea unor probleme specifice cum ar fi "participarea politică", "violența", "sărăcia", "corupția", "migrația sub noua haină a remigrației" etc - probleme cu care satul n-a fost obișnuit, și care l-au prins probabil nepregătit.

Acum, caută să-și asume anumite riscuri, reclădind o nouă realitate pe baza principiului "dualității", dar neabdicând de la "muncă" elementul central al explicării relațiilor de comuniune în plan social.

* Unitate complexă social-economică și demografică care reunește persoanele ce lucrează împreună și au o viață economico-gospodărească comună. Vezi M. Voinea, *Sociologia familiei*, T.U.B. București, 1993, p. 111

Dacă ar fi să caracterizăm zona pe care am supus-o cercetării, locurile și oamenii pe care i-am întâlnit, am putea afirma fără teama de a greși că aici ne aflăm la un capăt de simțire și destin așezat și trăit pe apucate, după cum vroiau diriguitorii, dar mai ales după vrerea născuților și nenăscuților acestui pământ. Un ținut ibdiv, o lume cu mecanisme ale începutului și sfârșitului, zona Beiușului, este provincial europeană, imperial înnoibilă de trecerea generațiilor mereu aceleași cu nume de familii neschimbate de la piatra cimitirului la ușile de intrare în casă. Un ținut al său și numai al său, dar paradoxal o provincie a Lumii Mari, un canton elvețian la marginea Bihorului, un tărâm populat cu zei desculți, un adevărat Olimp așezat la răscrucea marilor furtuni ale istoriei.

În ontogeneză, mai ales la maturitate și bătrânețe oamenii ajung să conștientizeze dramatismul rezultat din faptul că multe acțiuni și chiar multe consecințe ale faptelor sociale pot fi amânate, dar moartea individuală nu poate fi suprimată. Ea reprezentând un indicator al fragilității ființei umane, și nu numai.

Ea ne apare ca cel mai înfricoșător dintre rele, ea este pentru om limita fizică de nedepășit, iar în plan psihic și spiritual ea ne oferă criteriul absolut al evaluării fragilității omului, al precarității statutului său cosmic¹.

Moartea este eșecul maximal, fragilitatea fragilităților omului, în concepția lui Cioran "agonia triumfală"² dar care n-are sens decât la oameni care au iubit pasionat viața³. În opinia filosofului din Lancrem Lucian Blaga, moartea ne apare drept "taina înfricoșătoare și ineluctabilă a vieții".

Ca "eternitate a sacralului în profana corporalitate" cum o numea Mircea Eliade moartea, ca "primul mister" pune cu acuitate o serie de probleme filosofice, sociologice, etnologice psihologice, metafizice ce țin de transcendență și de sensul finalității zburării umane. De aci și de aceea, asupra acestui moment din tripticul vieții sau aplecat atât filosofi cât și sociologi, antropologi, psihologi, dar mai cu seamă etnologi.

Dintre etnologi români o figură aparte credem că face etnologul Ion Ghinoiu care în lucrarea "Lumea de aici, lumea de dincolo" – angajează un dialog ontologico-epistemic asupra preexistenței, existenței și post existenței umane, dialog, care depășește cu mult cadrele empirismului, situându-se undeva între explicație și metafizică. Deci se pune în evidență pe de o parte

¹ Ecaterina Morar, *Fragilitatea umană și gândirea antropologică*, Ed. ALL Educațional, 1998, p. 85.

² Emil Cioran, *Lacrimi și sfinți*, Ed. Humanitas, București, 1992, p. 19

³ *Ibidem*

un model naturalist explicativ, caracteristic "științelor tari" iar pe de altă parte un model comprehensiv – speculativist specific doar, disciplinelor socio-umane. Sigur nu ne propunem o analiză a acestor modele interpretative, dar le-am invocat ca un progres în demersul făcut de către etnologie, de la descrierea, care implică acceptarea necondiționată a realității, așa cum apare ea – la descrierea Wittgensteiniană prin cauze și motive unde "a descrie, remarca Wittgenstein înseamnă a aduna fapte obiective, care permit explicarea prezentului prin trecut. Cunoașterea științifică este cunoașterea a ceea ce precedă, ea caută să identifice o cauză în mod necesar anterioară fenomenului studiat care devine astfel un fenomen explicat"⁴.

Dincolo de interpretările, speculativisto-filosofice ale etnologilor și/sau istoricilor, sociologilor, - moartea - rămâne o realitate intens trăită și "depănată", în fața căreia, nici țăranul, nu a rămas pasiv punându-și de fiecare dată probleme explicativiste. Sigur, lumea părelniciei sale nu este atât de bogată, ea nu izvorește dintr-o filosofie kantiană sau haideggeriană, ci din "sfânta nevoie", școala la care și-a adăpat spiritul său umil, dar plin de credință, creație și ingeniozitate. Între aceste mari probleme existențiale, care i-au marcat existența sau mai mult au generat tragisme, unele chiar fără asemăn, nu a scăpat nici moartea să nu-l preocupe. În decursul vieții sale, el a încercat să ofere o explicație fenomenului atât de tragic al ontogenezei umane.

Având în vedere complexitatea fenomenului și mai mult consecințele tragice ale acestuia am realizat o cercetare etno-sociologică în 29 de sate din zona Beiușului, intervievând peste o sută de subiecți pe o problematică vastă legată de moarte și înmormântare.

Între chestiunile supuse investigației sau aflate cele legate de: semnele morții, pregătirea călătorului de drum, văietatul în familie sau cu văietătoare plătite, priveghiul și jocurile de priveghi, copârșeul, săpatul gropii, semnul funerar, ospățul și pomana, jelirea, ridicarea parastasului, sufletu, vămile etc.

Ele au fost cercetate pe baza unui ghid de interviu cu întrebări în marea lor majoritate deschise.

Lucrarea de față analizează două aspecte ale acestei cercetări și anume: ce este moartea și pregătirea călătorului de drum.

În răspunsurile primite la prima chestiune credem că are loc o descifrare a subiectivității prin intuiție și empatie. Acțiunile individuale și grupale, nu sunt explicate în termeni de cauze, ci prin accesarea

⁴ Françoise Laplantine, *Descrierea etnografică*, Ed.Polirom,2000, p. 125

comprehensivă la resorturile interior subiectiviste, ale trăirilor sale. Departe de a fi privită cu ochi buni, aceasta, reprezintă capătul de drum al vieții, dar în fața căreia asistăm cu toții neputincioși. Când este întreat țăranul, ce este moartea? de multe ori răspunsul este evitat fiindcă el trăiește rezultatul acesteia, dar răspunde apoi la întrebarea ce relevă semnele morții, adică faptul că o găină cântă cocoșește, că se dezlipește tencuiala și varul de pe perete, urletul câinilor sau răgetul animalelor, căderea dinților în vis etc. Sigur, am întâlnit și gânduri care ne duc spre o filosofie, fie ea și empiristă – “că moartea este atunci când ți se termină aborul” sau “când închizi ochii și ți-ai dat duhul, dar nu oricum ci în mâinile celui de sus”. Mai apoi se poate conchide că moartea este când vrea cel a tot puternic să te ducă la el”.

Ca atare, părerile sunt împărțite, ele oscilând de la un empirism naiv la voința divină, dar toate relevând fragilitatea ființei umane în fața existenței pe de o parte și în fața dumnezeirii pe de alta, neputința ființei de a ființa în fața morții cum ar spune C.Noica.

Prin intermediul morții are loc disocierea sufletului de trupul uman. Tradiția populară păstrează în acest sens două etape ale datinilor și obiceiurilor – unele care privesc corpul și sunt rânduite cu prilejul înmormântării acestuia, altele se referă la asigurarea celor necesare mântuirii și odihnei sufletului după moarte.

În prima etapă, are loc înmormântarea trupului, de obicei la trei zile după deces. Ceremonialul are loc numai în după amiaza celei de-a treia zi pentru a surprinde perioada favorabilă de coborâre a Soarelui spre – moartea lui diurnă.

Înmormântarea corpului este dominată de rituri și ceremoniale de trecere care nu sunt o succesiune întâmplătoare de fapte ci, ele se organizează după o anumită gradație pe care Arnold Van Gennep o numește secvență⁵.

Cel de al doilea aspect al cercetării pe care îl relevăm în lucrarea de față se referă la un moment al acestui ceremonial secvențial desfășurat în zona Beiușului⁶, pregătirea călătorului de drum, pregătire care cuprinde la

⁵ Arnold Van Gennep, *Riturile de trecere*, Ed.Polirom, Iași 1996, p.15-16

⁶ Aceste localități din zona Beiușului aduc aminte prin obiceiurile și datinile păstrate cu sfințenie de la strămoși de vremuri demult apuse. Intre acestea se numără și cele legate de treapta a treia a tripticului vieții, înmormântarea, care păstrează în derularea ei forme arhaice transmise în timp până în zilele noastre. Ele însoțesc un moment în care omul pornește din “lumea de aici” spre “lumea de dincolo”. Această trecere, plecare este reprezentată printr-un sistem coerent de rituri efectuate după tipare stabilite, unele chiar foarte vechi.

rândul ei o serie de secvențe între care: spălarea mortului (scalda rituală), îmbrăcatul sau gătitul, punerea celor necesare de drum și desigur nu lipsesc nici sfaturile pentru lunga călătorie, având în vedere situațiile care îl pândesc la tot pasul.

Intr-o asemenea călătorie, în care primejdiile se pot ivi în fiecare moment, care mai de care mai deosebite, întrucât, mortul străbate atât locuri curate, arate și semănare cu pomi înfloriți, cât și pustietăți, codri deși și întunecoși, ape întinse, locuri primejdioase cum rezultă din cântecele rituale (atacarea de către căteii pământului, sau de către spiritele rele ale celor care au fost "bosconitori", vrăjitori sau au făcut rele, etc), acestuia nu trebuie să-i lipsească bâta "toiagul", obiect fără de care omul nu pornește la drum, când este în viață din gospodărie. Astfel, mortului i se confecționează din ceară o lumânare încolăcită sub forma unei spirale. Această "lumină" (lumânare) se numește bâta sau toiag pentru că pe aceasta se razimă mortul ca și pe un adevărat toiag când călătorește în cealaltă lume sau când trece peste puntea raiului. În alte sate poartă denumirea de "scară", "scăriță" și este confecționată tot din ceară cât mortul de mare, dar stă deasupra acestuia până la ieșirea din casă, când se rupe în trei bucăți și din fiecare se face câte o cruciuliță, care se lipește pe la încheieturile ușilor și geamurilor.

În prima seară de priveghi, după ce mortul a fost spălat, îmbrăcat și așezat pe masă la jumătatea casei, trei femei bătrâne fac din canură, câlți, astăzi din ață de prăvălie, un fir lung cât mortul, apoi înfășoară ceară galbenă după ea de grosimea degetului arătător. Ceara se încălzește la "șpor" după care se înfășoară de-a lungul sforii. După terminarea lumânării, aceasta se răsucesce sub forma unei spirale așezându-se într-o farfurie și stă aprinsă la un capăt pe copârșeu până la scoaterea mortului din casă. Ața din care este confecționată trebuie să fie formată din trei fire care se răsucesc, de regulă este măsurată de către cea mai bătrână dintre femei⁷. Partea din lumânare, care a rămas după ardere se păstrează în casă, ducându-se la patruzeci de zile la biserică când se face parastasul, unde se aprinde. Mai demult ne spun informatorii după terminarea parastasului, aceasta se pune pe mormânt în cimitir. Astăzi, fie se aduce acasă ca la Roșia, fie se lasă la biserică dacă mai rămâne vreo bucată ca la Lazuri de Rosia, Sohodol, Meziad, Căbești, Cărpinet, Burda etc.

Cât privește însemnătatea acestei "bâte", metaforice de altfel, parte dintre cei intervievați ne răspund că "așa s-o păstrat, așa am aflat de la cei bătrâni, așa făcăm și noi"⁸. Sigur aceasta nu înseamnă că nu am găsit și

⁷ Mihelea Hortensia, 65 ani, Meziad, nr.210

⁸ Ușvat Florian, 84 ani, Remetea, nr.324

unele interpretări fie ele și stângace, dar consistente în opinia noastră. În primul rând, lumânarea este făcută nu numai pentru a se "răzima" de ea în semn de bătă de sprijin, dar cel mort merge cu lumină în cer, aceasta îi luminează calea până acolo fiindcă în fața lui îi numai întuneric⁹ Odată cu moartea în fața lui lumea se întunerește și are nevoie de ceva să vadă până unde apucă să nu să rătăcească¹⁰

Într-o altă ordine de idei se crede că în viață omul păcătuiește multe și că "aști păcate nu trebuie să le ducă cu mortul, ci treabă lăsate aici. Așe că arzând lumina ia ardi și păcatele și el meri cu sufletul curat în cia lume"¹¹. În legătură cu semnificația acestui moment un plauzibil punct de vedere este exprimat și de etnologul I.Ghinoiu care-l consideră drept un element specific "incinerării simbolice"¹²

În cadrul investigațiilor de dată recentă se poate constata cu regret dispariția unor etape ale desfășurării acestui ritual, mai mult în unele localități apar înnoiri ale acestuia. Aceste elemente se concretizează în cumpărarea masivă a veșmintelor pentru îngroparea trupului din comerț, ne fiind întrebuițate cele făcute în gospodărie.

Se cumpără îmbrăcămintea, încălțăminte și tot ce ține de gătit, pânza, perina etc. De asemenea în puține cazuri sicriul face obiectul confecționării în sat, mai nou el este achiziționat din oraș alături de cruce confecționată din metal, beton sau marmură cu fotografii încorporate. În multe sate din zonă astăzi nu se mai face lumina mortului sub formă de spirală, sau sub formă de scară, limitându-se la arderea de lumânări din "cumpărate", confecționate din parafină. În alte localități ca Soimuș – Petreasă, Delani, apar tot felul de "inovații", care mai de care mai rafinate precum, împletirea sub formă de "chică" a trei lumânări din comerț, rezultatul numindu-se "întreietoare". Acestea sunt lipite pe sicriu afară când preotul slujește prohodul. În timp ce mortul stă în casă, aici arde o lumânare din seu în sfeșnic adus de la biserică sau într-un vas, de obicei, un borcan.

Se observă că serviciile funerare se extind și ciuntesc "farmecul" și ceremonia sub care se desfășoară o înmormântare.

În concluzie, cumpăna dintre milenii nu-l lasă pasiv, încă, pe omul universului rural – pastoral, din zona Beiușului, în fața marilor evenimente existențiale, cazul de față – moartea. Aici, în ciuda înnoirilor de tot felul

⁹ Ilonaș Ioan, 79 ani, Meziad, nr.356

¹⁰ Cimbre Eva, 70 ani, Roșia, nr.657

¹¹ Mihalea Horteniseia, 65 de ani, Meziad, nr. 210

¹² Ion Ghinoiu, *Obiceiuri populare de peste an. Dicționar*, Ed.Fundației Culturale Române, 1997, p.186

mai licărește o flacără a tradiției, împletită cu elemente moderne fie ele și din "import", flacără ce ne duce cu gândul la obiceiurile de altă dată. Satele zonei Beiuș, oglinzile strămoșești peste care calcă tălpi de fecioare să se încălzească la vatră, rămân ultimele focare în care arhaicul nu poate fi alterat. Astfel viața omului își urmează destinul de la naștere până la moarte.

Sigur, aceasta se v-a stinge treptat, dar ceea ce astăzi este nou, mâine va deveni tradiție. Poate vom putea fi și martorii gravității cântecului de fanfară și în rest nimic.

MORT ET ENTERREMENT DANS LA ZONE DE BEIUȘ

résumé

L'ouvrage ci-dessous propose une vue des changements de nature spirituelle dans le monde du village contemporain de la zone de Beiuș, spécialement de ceux qui se réfèrent au rituel de l'enterrement.